

Debreceni Egyetem Kulturális Archeológia Kutatócsoport
MTA DAB Vallástudományi és Teológiai Munkabizottság
MTA DAB Politológiai Munkabizottság
DRHE Hittudományi Doktori Iskola

Az együttérzés reprezentációi

Könyörület, szájalom, sajnálat, szolidaritás
Interdiszciplináris workshop

2022. február 11.

Debreceni Református Kollégium – Kistanácsterem
(Debrecen, Kálvin tér 16.)

DEBRECENI REFORMÁTUS
HITTUDOMÁNYI EGYETEM

A könyörtület, a szánalom és a sajnálat, mint az együttérzés formái, olyan alapvető emberi érzelmek, amelyek a szenvedések okozói, valamint a szem- és fültanúk, illetve a szenvedők között kapcsolatot teremtenek. Ezek az érzések ugyan nem számolják fel a közöttük lévő különbséget, érzelmileg mégis összekötik őket, még akkor is, ha nincs közöttük közvetlen kapcsolat és az együttérzés címzettjei erről mit sem tudnak. Annak ellenére, hogy ezek az érzelmek nehezen elválaszthatók, mégis fontos különbségeket mutatnak, mert jellemző módon mások a kiindulópontjaik és máshol nyilvánulnak meg a következményeik.

A könyörtület, illetve az irgalom már az antik filozófiában, illetve antropológiában azt az elementáris érzést jelölte, amellyel az ember odafordul embertársa nyomorúságához. A Biblia világában Isten, illetve Jézus Krisztus tulajdonsága, amellyel feltétel nélkül viszonyul a bűn, a nyomorúság, végesség és az egzisztenciális félelmeknek kiszolgáltatott ember sorsához, kilátásba helyezve az ebből való szabadulást, de jelzi azt a szenvedélyes hozzáállást is, amellyel a hitre jutott ember odafordul felebrátjához. Az irgalom, irgalmasság fogalma (latin: misericordia; angol: mercy; német: Barmherzigkeit) a keresztyén teológiában és filozófiában feltételezi azt a szabadságot, feltétel-nélküliséget, önként vállalt teherviselést, egymás egzisztenciájában való részeseledést, amelyre Isten lelke indítja a hívő embert – de tud arról a problémáról is, hogy a társadalmi élet struktúrái között mennyire veszélyeztetett ennek a könyörtületnek a szabad megélése. Éppen a könyörtelenség és az érzéketlenség személyes és strukturális megjelenési formái teszik szükségessé az együttérzés kultúrájának kialakítását, valamint a szolidaritás szervezeti-jogi és intézményes feltételeinek biztosítását.

A sajnálat elsősorban mások szorult helyzetét ragadja meg az egyének közötti viszonyban. Valaki empatikusan osztozik mások szenvedésében, de ennek nincsenek társadalmi vonatkozásai. A szánalom ezzel szemben egy meglehetősen felületes érzés, mert tárgya valójában nem a mások szenvedése, hanem maga a szánalmat érző személy. Mivel érzése nem közvetlenül a mások szenvedéseire irányul, így az sokkal inkább neki ígér társadalmi elismerést vagy öngazolást. Egy ilyen érzés valójában nem kötelez semmire, mert nem kapcsolódik össze semmilyen erkölcsi parancssal. Sokkal inkább jellemző, hogy a szánakozó a szenvedőhöz a hatalom pozíciójából közelít, származzon az egyszerű vagyoni és társadalmi hierarchiából, vagy az erkölcsi felsőbbrendűség érzéséből. Az ilyen viszonyokra jellemző, hogy a valóban szenvedőknek nem igazán van módja megszólalni, sőt a narratívák tekintetében sokkal inkább zavaró körülmény a jelenlétük. Az ilyen helyzetekben a segítők a fontosak, és nem a megsegítettek, így a szánalomban mindig jelen van egy leereszkedő magatartás. Ezek a személyekhez köthető erős érzelmek meglehetősen nehezen megkülönböztethetők, már csak azért is, mert így együtt válnak társadalmi cselekvés alapjává, illetve intézményesülnek a szolidaritásban, amely maga már nem érzelem, de érzelmi alapok nélkül elképzelhetetlen. A szolidaritás ebben az értelemben nem csak mások szenvedésének és nyomorának észlelését jelenti, hanem annak elutasítását, illetve okainak felszámolását. Az érzelmi alapok nem feltétlenül kapcsolódnak össze közvetlen cselekvéssel, de a szolidaritásban

tetten érhető, és megalapozzák az együttérzés kultúráját, amely minden társadalmat kell, hogy valamilyen formában jellemezzen.

Az előadásokon betekintést nyújtanak a kérdés teológiai, vallástörténeti és filozófiai aspektusaiba, az együttérzés kultúrájának művészi ábrázolásáiba, és azokba a pszichológiai, szociológiai, jogi és politikai szempontokba, amelyek ezt emberi viszonyokban megalapozzák és garantálják.

PROGRAM

9.30	<i>Megnyitó</i>	
9.40	Németh Áron	<i>Együttérzés – együttélés. A szolidaritás teológiai és antropológiai vetületei Ruth könyvében</i>
10.00	Fazakas Sándor	<i>„Öltsetek magatokra könyörület szívet” (Kol 3,12) – a szájalom, irgalom és könyörületesség teológiai dimenziói</i>
10.20	<i>Diskusszió</i>	
10.40	Kávészünet	
11.00	Valastyán Tamás	<i>Eros és sympatheia. Dante és Novalis</i>
11.20	Kiss Lajos András	<i>Érzelem és politika – Hannah Arendt és Martha Nussbaum az empatikus társadalom esélyéről</i>
11.40	Balogh László Levente	<i>Sajnálát és erőszak</i>
12.00	<i>Diskusszió</i>	
12.30	Ebédészünet	
13.30	Pabis Eszter	<i>Az együttérzés (Mitleid) diskurzusai a kortárs nemet kultúratudományban</i>
13.50	Takács Miklós	<i>Együtt szenvedni? – Käte Hamburger fenomenológiai koncepciója az együttérzésről</i>
14.10	<i>Diskusszió</i>	
14.30	Barcsi Tamás	<i>Haldoklás, gyász, együttérzés</i>
14.50	Takács Erzsébet	<i>Együtt egy Másikkal. Együttérzés szociológiai perspektívából: az örökség és új kihívások</i>
15.10	Ureczky Eszter	<i>Együttérzés és gondoskodás kortárs demenciafilmekben</i>
15.30	<i>Diskusszió, összegzés</i>	

Németh Áron: *Együttézés – együttélés. A szolidaritás teológiai és antropológiai vetületei Ruth könyvében*

Az előadás a könyörület, együttézés egyik Ószövetség fogalmát, a heszed kifejezést vizsgálja Ruth könyvében. Ez a rövid, novellisztikus bibliai könyv, ugyan csak háromszor nevezi meg ezt a héber fogalmat, mégis összességében azt járja körül, hogy mit is jelent az együttéző, könyörületes tett. A könyv az ószövetségi törvényi kötelezettségeken túlmutató szolidaritás példáit mutatja be a főszereplők viselkedésében. A heszed ilyen értelemben a túlkínálás erénye, a törvény betűjén és a társadalmi szerepeken túlmutató, emiatt várakozásokon felüli odafordulás az embertárshoz. Ruth ennek a magatartásformának a megtestesítője, a „megszemélyesített odaadás” (B. Janowski). Külön nyomatékot ad mindennek, hogy a zsidó nép irgalmas Istenének egy központi tulajdonsága, egy idegen, móábi nő tetteiben válik megtapasztalhatóvá.

Fazakas Sándor: *„Öltetek magatokra könyörületes szívet” (Kol 3,12) – a szánalom, irgalom és könyörületesség teológiai dimenziói*

A keresztény hagyományban az együttézés fogalmát az irgalom/könyörületesség fogalmával azonosítjuk – noha nemcsak a két jelenség közötti belső összefüggések szembetűnők, hanem a nyelvhasználat ambivalenciája és a fogalmi megkülönböztetés szükségessége is. Kétségtelen, hogy az „irgalmasság cselekedetei” mindig is a keresztény lét legfontosabb identitásjegyei közé tartoztak. A szegények, az árvák és özvegyek, a betegek és hátrányos helyzetűek gondozása iránti elkötelezettséget még a kereszténység ellenfelei is elismerték. Ugyanakkor e cselekedetek érdemszerző jellegéhez fűzött lappangó reményt nem is lehetett és ma sem lehet teljességgel kizárni. Időről időre tisztázni kell tehát a könyörülő Istenbe vetett hit és a hívők irgalmas cselekedetekre való motivációja közötti összefüggéseket.

Az előadás során bemutatásra kerülnek a teológiai fogalmak sajátosságai és differenciáltságuk, a (főleg antik) filozófiai hagyománnyal való kapcsolatuk, majd feltárássra kerül a fogalom (misericordia, compassio) négy újszövetségi dimenziója (az Atya könyörületessége, a Fiú szenvedése, az irgalmas samaritánus paradigmája, valamint a hívők között az együttlés készsége, a „compassio fraterna” a Róm 9,3 szerint). Végül Dietrich Bonhoeffer börtönleveleiben írt vonatkozó gondolatainak mérlegelésével keressük az együttézés (Mitleid) lehetséges kriteriológiai kiterjeszhetőségét az etika számára.

Valastyán Tamás: *Eros és sympathia. Dante és Novalis*

Előadásomban azt szeretném megvizsgálni, hogy a szerelem és az együttérzés sajátos poétikai és teoretikus konstrukciója miképp alakul ki Danténál és Novalisnál. Egészen pontosan arról van szó, hogy mind Dante, mind Novalis idején – persze némiképp eltérő mértékben és súlypontozással – jelen van és hat a mindennapi életben, a tudományos vizsgálódásokban, az általános hitéletben és a művészetekben az együttérzésnek, a szimpatehiának és a konszenzusnak valamiféle sajátos mintázata, amelytől persze a „valóságos” folyamatok nyilván eltérnek. Ugyanakkor Dante is és Novalis is ezt a mintázatot az egyéni invenciózus szerelem-konceptióikkal gyönyörűen átváltoztatják, alakítják. Vagy éppen azért ilyen ez a mintázat ma, mert ők megalkották műveiket.

Kiss Lajos András: *Érzelem és politika – Hannah Arendt és Martha Nussbaum az empatikus társadalom esélyéről*

A huszadik század második felének szellemtudományi életében kitüntetett szerepet kaptak az ember értelmi és vagy/érzelmi orientációt elemző és értékelő viták. Előadásomban két jelentős politikai gondolkodó – egymástól radikálisan eltérő – álláspontját szeretném bemutatni, illetve kritikai megjegyzésekkel kommentálni.

Hanna Arendt – elsősorban a francia forradalom tanulságait elemezve – arra a következtetésre jutott, hogy a szánalom, a részvétel és az együttérzés érzelmei eredendően „politikátlanok”, hiszen mindig csak egy-egy konkrét szituációhoz kötődnek, és közvetlenül irányítják a cselekedeteket. Viszont a „politikainak” éppen az a legfontosabb ismertetőjegye, hogy benne a közérdek „szabályozott egyezkedéseken” keresztül realizálódik. A politikai cselekvések csak akkor lehetnek sikeresek, ha engedelmessé válnak az ész és az értelem verifikálható és falszifikálható szabályainak. Viszont az érzelempolitika problémájának lényege abban áll, mondja Arendt, hogy az emóciók – noha kapcsolatban vannak a gondolkodással – igazi lakhelyük mégis a szív mélyén található, ami a kívülálló számára hozzáférhetetlen. A szolidaritás, mint erősen racionalizált érzelem, viszont már pozitív funkcióval bír a nyilvános emberi kapcsolatokban.

Martha Nussbaum – korunk egyik legjelentősebb politikai gondolkodója – ebben a kérdésben Arendtől radikálisan eltérő álláspontot képvisel. Szerinte az érzelmeket nem érdemes olyan „vak erőnek” tekinteni, amelyeknek semmi közük az észhez és az értelemhez. Az érzelmekek nem feltétlenül irracionális, reflektálatlan energiák. Nussbaum azt a széles körben osztott álláspontot sem fogadja el, hogy az érzelmekeknek kizárólag a privát szférában lehet jelentőségük. Szerinte éppenséggel az érzelmi és az értelmi motivációk együttműködése lehet egy demokratikus és humanista társadalom felépítésének záloga.

Balogh László Levente: *Sajnálát és erőszak*

Mit keres a sajnálat a politikában? A sajnálatról általában azt gondoljuk, hogy nem a politikus erénye és tulajdonsága, és nem is politikai természetű érzelem. De mi történik akkor, ha a sajnálat politikai tényezővé válik? Hannah Arendt szerint az érzelmek a személyes kapcsolatokban nyilvánulhatnak meg, ezért a politikában szükségszerűen pervertálódnak, és ezzel súlyos károkat okozhatnak. Arendt a francia forradalomról szóló elemzésén keresztül mutatja be, hogy a sajnálat hogyan vált el a konkrét tapasztalattól, vált absztrakttá, irányult a nincstelenek közösségére, és végül hogyan szabadította el az erőszakot. Az érvelés meglehetősen szuggesztív, de vajon szembe lehet-e állítani a sajnálaton alapuló forradalmat egy érzelemmentes, a szolidaritás elvén alapuló társadalommal?

Pabis Eszter: *Az együttérzés (Mitleid) diskurzusai a kortárs német kultúratudományban (online)*

Ute Frevert német történész több, komoly visszhangú monográfiájának (*Vergängliche Gefühle* 2013, *Mächtige Gefühle* 2020) tézise szerint napjainkban az együttérzés konjunktúrájának lehetünk szemtanúi. Míg a premodern világban a szégyen (*Scham*) vagy a becsület (*Ehre*) érzelmei bírtak társadalmi mozgósító erővel, addig a világháborúkat követően egyre inkább az emberi jogok univerzalizációja, a részvétel és a szolidaritás váltak általános normává, sőt politikai döntések mozgatórugójává. Frans de Waal etológus szavaival szólva, beköszönni látszik az „empátia korszaka”. Frevert az együttérzés ezen „kARRIERÉJÉT” az érzelmek historicitásának példaként vizsgálja, olyan kurrens kontextusokban, mint a német „Willkommenskultur” körül kialakult diszkusszió, vagy az aktuális járványkezelési stratégiák legitimálásának összefüggéseiben. Az univerzális részvétel kultúrájának (sokszor megkérdőjelezett) diskurzusai ugyanakkor számos ellentmondást is felvetnek, többek között az empátia (*Mitgefühl*) mint érzés és a cselekvő részvétel mint szociális érzelem (*Mitleid*) megkülönböztetésének vonatkozásában. Az előadás célja az együttérzéssel kapcsolatban gyakran hangoztatott kételyeknek a megvilágítása – ilyen például a szenvedő megszegyenülésének vagy az együttérző önasszertív, akár voyeurisztikus megerősödésének dilemmája – egyrészt a fenti kontextusban, másrészt a szenvedés változó mediális megjelenítésének (elsősorban a mindenütt jelenlévő képek hatásának) a figyelembevételével.

Takács Miklós: *Együtt szenvedni? - Käte Hamburger fenomenológiai koncepciója az együttérzésről (online)*

Käte Hamburger német irodalomtörténész (1896–1992) utolsó, jóval nyolcvan felett írt monográfiáját az együttérzés kérdéskörének szentelte. Az egyszerűen csak a *Das Mitleid* címet viselő mű 1985-ben jelent meg és feltehetően fenomenológiai ihlettségének köszönheti, hogy majd negyven évvel később is érdemes a segítségével az együttérzésről szóló kortárs diskurzusokba bekapcsolódni. A könyv első fele, a korábbi, együttérzést értelmező filozófiai és pszichológiai elméletek rendszerezése sem pusztán kötelezően letudott feladat, hanem előkészület az úgynevezett elméleteken kívüli megfigyelésre és a fenomenológiai koncepció megalkotására. Szakmájához hű maradvá, Hamburger először 19. és 20. századi regényekben nézi meg, hogy hogyan változott a *Mitleid* szó használata és hogy milyen új jelentésárnyalatokat vett fel. Majd megkísérli az együttérzés fenoménjának szerkezeti leírását, melyben arra a meglepő következtetésre jut, hogy annak alapvető strukturális eleme az én és a Másik közötti távolság. Ez a hétköznapi elképzeléseket kellően provokáló megállapítás mégis helytállóan bizonyul, de ennek igazolására viszont számos szöveghely magyarázatára is szükségünk lesz.

Az előadás tehát Hamburger koncepciójának kritikai ismertetésére vállalkozik abban a hiszemben, hogy a szakmai közvélemény is osztani fogja azt a meggyőződésem, miszerint ezt a művet nem lehet figyelmen kívül hagyni, ha valaki tudományos megalapozottsággal akar az együttérzés értelmezéstörténetével számot vetni.

Barcsi Tamás: *Haldoklás, gyász, együttérzés (online)*

Norbert Elias azt állítja *A haldoklók magányossága* című írásában, hogy a halált tabuizáló társadalmakban a hozzá közelállók gyakran képtelenek támaszt és vigaszt nyújtani a haldoklóknak. Előadásomban azt vizsgálom, hogy lehetséges-e együttérzeni egy haldoklóval? Ha igen, mit jelenthet ez? Tárgyalom továbbá a gyász és az együttérzés néhány összefüggését is. A halált „eltüntetett” társadalmakban nem csak a haldokló magányos, hanem a gyászoló ember is szükségszerűen az? Mit jelent egyáltalán a halál eltüntetése, elfedése, tabuizálása? Pandémiával sújtott korunkban beszélhetünk még erről?

Takács Erzsébet: *Együtt egy Másikkal. Együttérzés szociológiai perspektívából: az örökség és új kihívások (online)*

Az együttérzés tulajdonképpen a szociológiai gondolkodás alapvetése, hiszen a társadalom a Másikkal, a többiekkel összetartozás érzésével jön létre (a maga komplexitásában és feszültségeivel, ellentmondásaival). A szolidaritás témája a szociológia

kialakulásától meghatározó, mind a kisközösségi integráció (pl. az értékek és normák vagy a családi szocializáció), úgy a rendszerszintű, intézményes kohézió (társadalombiztosítás, közösségi transzferek) mechanizmusai kapcsán. A szociológia jelenleg sokat foglalkozik a szolidaritás átalakulásával, mivel kérdésessé vált, vajon a későmodernitás individualizálódott társadalmaiban mennyire releváns a demokrácia alapfogolataként is megfogalmazott szabadság, egyenlőség, testvériség alapelveire építő szolidaritás elképzelése (és működtetése)? Ugyanakkor az is látható, hogy az együttérzés, az empátia és az altruizmus más megjelenési formáit – mint például a címben is megjelenő könyörület, szánalom, sajnálat – korábban elsősorban a pszichológia, illetve a filozófia tárdiszciplínáiban problematizálták. A szociológia mindezekhez kritikai módon viszonyul, mert ezek sokszor olyan egyéni aktusként jelennek meg, melyek nyilvánvaló vagy rejtett módon egyenlőtlenségi, hatalmi viszonyokat reprodukálnak, illetve, napjaink átpszichológizálódott társadalmában az egyéni identitásépítés eszközévé váltak.

Ureczky Eszter: *Együttérzés és gondoskodás kortárs demenciafilmekben*

A kortárs mainstream játékfilmben egyre gyakoribb témává válik a demencia ábrázolása, különösen az intézményes gondoskodás és az otthonápolás krízisei kapcsán. Az előadás két közelmúltbeli brit film, a Szupernóva (Supernova, Harry Macqueen, 2020) és Az Apa (The Father, Florian Zeller, 2020) példáival igyekszik vizsgálni a párkapcsolati és a szülő-gyermek viszonyban rejlő együttérzésformák jelentőségét, melyekre egyaránt jellemző, hogy a gondviselő alak empátiáját a beteg Másik fokozatos elidegenedése nehezíti meg. Az előadás elméleti háttere a gondoskodás etikája (pl. Virginia Held, Michael Slote), a fogyatékoságtudomány (pl. Rosearie Garland-Thomson, Rebecca A. Bitenc), illetve a kritikai gerontológia (pl. Jan Baars, Sally Chivers) fogalmaira támaszkodik